

ХАДИСЛЕ

(Хадисле – Мухаммат файгъамбарны галейхи ссаламны айтхан сезлеридиле эмда этген ишлерини юсюнден кысыха хапарладыла. Аланы билмеклик, маъаналарын ангыламакълыкь муслиманнга борч ишти. Аланы тюз ангылаб, кесини халисине сингдириу – адамгъа тюз кыылыкь береди, гунахлы ишледен сакъландырады).

1. Къыяма кюн Аллах къарамазлыкь эки адам барды: эт джууукьну кесген бла аман хоншу.

2. Сиз бетледен джанлагъыз, бетге урмагъыз (адамны сындырмагъыз).

3. Сени биреу сёксе, неда сени юсюнде болмагъан бир иш бла айыб салса, аны юсюнде болгъан иш бла анга айыб салма, къой аны. Аны гунахы болур анга, сууаблыгъы да болур сениге. Сен чыртда биреуню сёкме.

4. Сиз билемисиз, джашыртын къабхан неди? Адамланы бир къауумундан бир къауумуна орталарын бузгъан хапарны джюриотмекди.

5. Аманатны толтур, сениге хыянат этгенге сен хыянат этме.

6. Сизни биригиз ачууланган заманда тохтасын да къалсын.

7. Адамланы эм сыйлысы – Аллахдан къоркъуб, эм бек сакь тургъанды.

8. Ишлени барындан да Аллаху – тагъала джумушакьлыкьны сюеди.

9. Ажымсыз, шайтан адамны къан джюриюген джери бла джюриюдю.

10. Юйге кириуде эркинлик излеу – юч кереге дериди. Эркинлик болса, кир, болмаса, къайт.

11. Сабырлыкь – Аллахданды, ашыгъу – шайтанданды.

12. Ашны аллы, арты бла да къол, аууз джуууу ашда берекетди.

13. Ашны аманы келин келген джерде, байла ашаб, джарлыла кенгле къалыб кетген ашды.

14. Джашагъан джеригизде “Я Аллах, аман хоншудан Сен сакъла!” – деб тилегиз, ишексиз ол сени бузарыкъды.

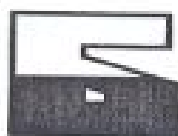
15. Шошлукь, мардалыкъ, ариу ниет файгъамбарлыкьны бир бёлюмюнден бир бёлюмдю.

16. Зарлыкь адамны ийманын, балны сирке суу (уксуе) бузгъанча, алай бузады.

17. Адамны юсюнде болгъан затны аманы – тынчлыкь бермеген джутлукьду, адамлыгъын алгъан къызбайлыкьды.

(“Мухаммат файгъамбар гъалейхиссаламны минг бла бир хадиси” китабдан. Арабчадан Эбзеланы Х.А.-Ю. кёчюргенди).

БАРДЫМ – БАРДЫМ БАЗЛАГЪА

ардым , бардым базлагъа,
Тайыб тюшдюм тазлагъа,
Таз ичинде таракъ табдым,
Таракъны аммагъа бердим,
Амма меннге баппу берди,
Баппуну итге атдым,
Ит манга кючюк берди,
Кючюкню кюйчугъа бердим,
Кюйчу манга кюзлу берди,

Къамчини джерге урдум,
Джер манга чёмюч берди,
Чёмючно суугъа атдым,
Суу манга кёмюк берди.
Кёмюкню табхагъа салдым.
Ары джанындан бир мияу,
Бери джанындан бир мияу
Хап-чуп этдиле,
Джалалла да кетдиле.

КЪАКЪ, КЪАКЪ КЪАРГЪАЛА

Къакъ – къакъ къаргъала,
Къамиш тюбю джоргъала,
Баргъан сууда балыкъла,
Кюн бауурда джылкъыла.

Бу кимни джылкъысыды?
Къарабийни джылкъысыды.
Къарабий къайры кетгенди?
Къараёрмеге кетгенди.
Къачан, къачан келликди?

Джылкъасы чыкъса келликди.
Бизге не зат берликди?
Бирер джоргъа берликди!
Чарсха чабдыр дерикди!
Чарсха чабхан ёч алады,
Кечге къалгъан тил къабады.

ЭКИ КЪАРНАШ БЛА ЧЫПЧЫКЪЧЫКЪ

Къарачай халкъ джомакъ

Эртде-эртда бир кишини эки джашы болгъандыла. Джашай-джашай туруб, ол киши ёлгенди. Аталары ёлгенинде, аны мюлкую тамада къарнашына къалгъанды. Алай бла, тамада къарнаш, юйю, малы – мюлкую да болуб, кеси юйдегиси бла бай джашаб тебрегенди, гитче къарнашына уа джукъ бермей, джалан айырыб къойгъанды. Ол огъай, юйдегиси джунчур деб да къарамагъанды.

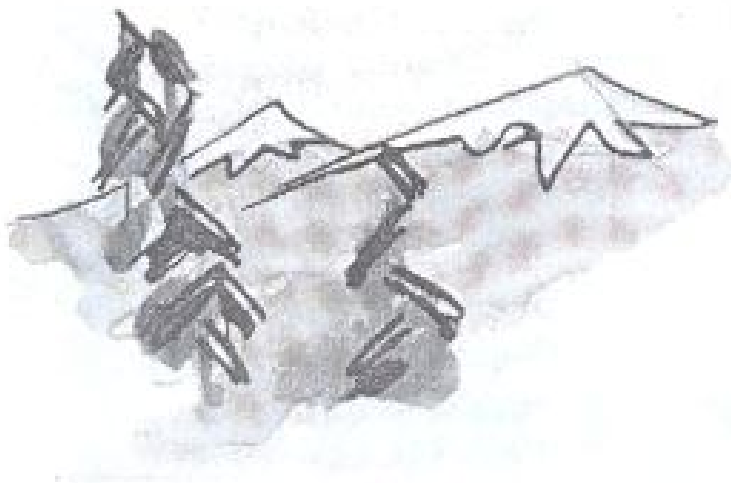
Алай бла кичи къарнаш джарлы джашагъанды. Ач-джалангач болуб инджилгенди. Къалай этиб баш кечиндирирге билмегенди. Сора бир кюн, сагъыш этиб, къарнашым мени былай атыб къояллыкъ болмаз, бир джукъ берлик болур деб, салыб тамада къарнашына баргъанды.

— Биз, сабий-баш да, инджилиб турабыз, бир кесек аякъ тиреб, эс джыярча, атамы мюлкюнден манга да бир джукъ бер! – деб тилегенди. Алай а къызгъанч къарнаш джукъ берирге унамагъанды. Не этерик эди, кичи къарнаш ызына кетиб тебрегенди. Ачдан да, арыгъандан да онгсуз болуб бара тургъанлайына, къараса, бир терекни бутагъында чыпчыкъ уягъа бир джылан ёрлеб, уягъа башын сугъуб кюреше тура.

— Э-э, бу игилик эте турмайды! – деб, эрлай ары ёрлеб, уруб джаш джыланны агъызгъанды, башын эзгенди. Уягъа къараса – гаккыла ашалаб, чыпчыкъчыкыны да аягъы сыныб, кеси да ёлюрге аз къалаб, чыкъмагъан джаны ичинде тура.

Джаш, чыпчыкъчыкыны аягъын, сау болурча, ариу байлагъанды, къурт-муртчукъла джыйыб ашатханды, суучукъ ичиргенди. Алай бла эс

джыйдырыб, юйюне алыб келгенди. Юйде да ашатыб-ичириб, ариду къараб тургъанды. Талай замандан аякъчыгъы сау болуб, ариу тюклениб, чыпчыкъчыкъ тири учуб башлагъанды да, тышына бош-лагъандыла, чып-чыкъчыкъ учуб кетгенди.

Джанын сау къалдыргъан халал джашха бир игилик этерге деб, талай кюнден чыпчыкъчыкъ къайтыб келгенди, терезе тюбюне юч къаб урлукъчукъ атыб, дагыда учуб кетгенди.

Урлукъчукъланы эслеб, джаш сейирсингенди. “Да, хариб, аны къарыуу джетген да буду, бюсюреусюз этмейим, была да бир джукъгъа джаррла”, - деб, джаш къаб урлукъчукъланы джерге басдыргъанды. Суу къуюб, хаман къараб, тюблерин бошатыб тургъанды. Сора ол урлукъладан къараб-къарагъынчы огъуна юч уллу къаб ёсгендиле.

— Сау болсун ол чыпчыкъчыкъ, “къурудан къуйрукъ да ашхыды” дегенлей, бу юч къаб да хайырды, юйдегиге юч кере азыкълыкъ этерикдиле, - деб, биширтирге джаш бир къабны кесгенди.

Алай кесгенлейине, туура ол къабны кесген джерде олсагъатдан бир мазаллы, бир омакъ, бир сейир къала ишленгенди да къалгъанды. Сейирсингенден, джаш къалагъа аралыб къалгъанды. Сора эс джыйыб, къууаныб, ичине кириб къарагъанды: къаланы ичи-тышы да омакъ джарашыб, адамгъа джашаргъа керекли хар зат орнунда!

Къууанч тыбырлы болуб, джаш эрлай юйдегисин къалагъа кёчюргенди. Сора экинчи къабны кесгенди. Аны алай кесгенлейине, къадар мал чыгъыб джайылгъандыла: джылкъымы дейсе, тууарламы дейсе, къойла, эчкилеми дейсе – бары да сюрюу-сюрюу болуб.

Маллагъа да къууаныб, джаш ючюнчю къабны кесгенди. Къараса, къабдан алтын, кюмюш, накъут-налмаз, башха асыл ташла, ачха, хазна-харакет къотарылыб келе. Джаш да, юйдегиси да къууаныб, барын да къалагъа джыйгъандыла. Бу сансыз-санасуз байлыкъгъа не болуб, джаш юйю-юйдегиси бла алапат джашаб башлагъанды. Тёгерекде халкъ сейирсинирча, алай ишлеб, малына-мюлкюне ашхы иелик этиб, рахат джашаб тургъан хапары тамада къарнашына да джетгенди. Ол, сейирсиниб, салыб келиб, муну халын кеси кёргенди. Сора къарнашына:

— Сен бу сейир – алапат хыйсабха къаллайла тюшгенсе? Бу малыны, бу мюлкню, бу ырысхыны къайдан табханса? – Манга да юрет, не этген эсенг да! – деб къадалгъанды.

— Этиб да хазна джукъ этмегенме. Джангыз, ол джол сенден кьайтыб келе, терек бутакъда чыпчыкъ уягъа башын сугъуб тургъан джыланны кърюб, аны ёлтюрюб, аягъы сыныб тургъан чыпчыкъчыкъны аякъчыгъын багъыб сау этген эдим, ол да манга юч къаб урлукъчукъ келтирген эди... - деб хапарын айтханды, - къабланы кесгенимде уа, былай-былай болду...

— Ы-хы, алай эсе уа, ол кыйын иш тюлдю, алай а мен да эталлыкъма! Сора манга да берир ол санга бергенлерин! – деб, кызгъанч къарнаш да ол айтхан терек таба джумулуб кетгенди. Чабыб барыб, уягъа ёрлеб, ол биягъы чыпчыкъчыкъны тутханды. Бир аякъчыгъын сындырыб, сора юйюне алыб барыб, байлаб, къараб сау этгенди да:

— Бар, чыпчыкъ, алай а мен сени аягъынгы сау этгеними унутма, дженгил огъуна ол къарнашыма этгенинги манга да эте кириш! – деб, учуруб ийгенди.

Чыпчыкъчыкъ учуб кетгенди. Сора бир кесекден кьайтыб келгенди да терезе тюбюне юч къаб урлукъчукъну атыб кетгенди. Къууаныб, джаш урлукъланы эрлай джерге басдыргъанды, суу къуюб, къатларындан кетмей къараб, сакълаб ёсдюргенди. Талай замандан юч къаб урлукъдан юч къаб ёсюб джетгендиле, бишгендиле.

— Ы-хы, энди уа мен да байлыкъгъа бир батылайым да! – деб, къууаныб, кызгъанч къарнаш бир къабны кесгенди. Алай кесгенлейине, къабны ичинден олсагъатдан джюзле бла джыланла, макъала, сарыубекле, ачы сызгъыра, къотарылыб тебрегендиле, тегерекни толтургъандыла... Эс ташлаб, джаш сын болгъанды, алджагъанды. Аны ауузу ачылыб тургъан заманда ол эриши джаныуарла, даурлары къулакъ сасыта, ары-бери чабышыб, джортушуб тебрегендиле...

Эс джыйыб, “эрлай башха къабны кесейим да, къала ишленсе, ары кириб бугъарма”, - деб, чабыб экинчи къабны кесгенди. Алай кесгенлейине, андан лауулдаб джана тургъан уллу от тышына уруб, тегерекге джайылыб, болгъан бары джаныб башлагъандыла. Не юй, не арбаз, не бау къалмай, чыкърдаб бары да джангандыла. Къычырыкъ-сыйыт эте, ол эриши джаныуарла да кюйгендиле. Арлакъ къачыб, киши кеси сау къалгъанды.

“Башым палахха къалды, энди юйдегим келселе, не дерикме? Бу къабны кесейим да, мындан бир хайыр табарыкъ болурма!” - деб, ючючю къабны кесгенди. Кессе уа, кессин – ол-

сагыатдан боркзулдаб кьайнай тургъан эмилик суу тышына уруб кьотарылыб, тегерекни барын алгъанды. Таш юсюнде таш кьалмай, джер юсюнде тюк кьалмай, джашны кюйген юйю-арбазы да, малы-мюлякю да, ол кюйген эриши джаныуарланы кьара кемюрлери да-бары да суу бла джууулуб кетгендиле. Киши да, кьачалгъанын кьачыб, арлакьда бир дуппургъа ёрлеб аугъанды да сау кьалгъанды.

Бир заманда эс джыйыб кьараса, суу таркьайыб, юйю болгъан джерде суу джуугъан кьара джер кьалыб тура. Киши да алай ары аралыб, ахсына тургъанлай, чыпчыкьчыкь учуб келгенди. Мийикден анга:

— Джаш, сени аман, кир джюрегинг да ма алай джууулса, сора сен да адамла бла адамча джашаяллыкьса! – деб, учуб кетгенди.

Бу да ахсына – ёкюне кьалгъанды.

Аны кермегенибиз кирик, ауруу-талау кермей кьалайыкь.

Француз джомакьла

ТЮЛКЮ БЛА ГУГУРУККУ.

Бир джолда адамла элде кьычырыкь-хахай этгендиле: “Кьарагъыз, кьарагъыз, тюлкю гугуруккуну алыб барады! Ол Жан Лартингни гугуруккусуду!”

- Тюлкю, - дегенди тюлкю ауузунда тутуб тургъан гугурукку, - сен да алагъа алай джууаб берсенг а : “ Хыйлачыла, сизни не ишигиз барды! ”

Тюлкю ауузун ачар-ачмаз, гугурукку несине учханды да кетгенди.

- Эх! – дегенни айтханды тюлкю, алай бедншлик болгъанына тамам ыйлыгыб, - аддангандан эсе, мен кьуйрукьсуз кьалсам иги боллукь эди!

Туура ол кёзюуде элчилени бири тюлкюню балта бла кючлю сермеб ургъанды да кьуйругъун тюбю бла чорт кесгенди да тюшюргенди.

- Бу джерлеге бир кьара! – деб кьычыргъанды тюлкю, атылыб кьачалгъаныча кьача. – Мында чам этиб айтханынгы ангыламайдыла!...

— Эх! — промолвила Лиса, ужасно сконфуженная тем, что так осрамилась, — лучше бы мне без хвоста остаться!

В эту самую минуту кто-то из крестьян нанес Лисе сильный удар топором и начисто, до самого конца, отрубил ей хвост.

— Ну и места! — закричала Лиса, удирая со всех ног. — Здесь и шуток не понимают!...

ОРЕЛ И ЛИСА

Однажды орел парил в небе. А Лиса, смотревшая на него снизу, взяла да высунула ему язык.

Но у Орла глаза зоркие. Молнией упал он на Лису, схватил ее и унес высоко, под самые облака, а оттуда сбросил вниз.

Падая, Лиса кричала:

— Подстелите соломки! Соломки подстелите!

Сымагъарланы Кулина

ТЮЛКЮ БЛА БАЛАСЫ.

(хапар)

Чегетчикде аджашхан бузоуну излей баргъанлайларына, Рашит бла Таулан таш артына ташайгъан тюклю къуйрукъчукъну эследиле. Чабыб барыб, къармаб къарасала, - таш тюбюнде тешик, тюкю уя, ичинде – бир балачыкъ. Гитчечик, тюключюк, джандыракёзчюк. Кёзчюклерни джана, къоркъуб, тешикни артына къысылгъанды, ууакъчыкъ къалтырайды.

Джашчыкъла, къазыб, уячыкъны аллын кенгертдиле, бири ары сугъулуб, балачыкъны чыгъарды, къойнуна къысды. Балачыкъ къабаргъа, тырнаргъа кюрешиди, алай а ычхыналмады.

Джашчыкъла тюклю балачыкъны къошха келтирдиле. Аллына гитче тепшек табакъчыкъ бла сют саддыла, алай а очукъ ичерге унамады. Хаман ууакъ сынгсыб турду. “Гюнахы барды муну, бу гитче затчыкъны келтирме-сегиз а. Бош тийгенсиз мынга!” - деди аталары Шакъман джашчыкълагъа. Башха джукъ айтмады. Джашчыкъла чунгурчукъ къаздыла, балачыкъгъа уячыкъ этдиле, ары саддыла.

Кечени кече узуну кьош итле тохтаусуз юрюб турдула. Алай а кьаты джукьлагъан джашчыкьла аны эшитмедиле. Эртденбла Шакъман:

— Муну анасы излеб айланады, — деди, — бош тийдигиз!

Табакъдан сют иче билмеген тюлкю балачыкь экинчи-ючюнчю кюнине кьарыусузчукь болду. Джашчыкьла симсиредиле. Болмагъанында, Рашид кьайры эсе да кетиб, эмизикчик табыб келди, аны бла шьшачыкьдан сют эмиздиле. Балачыкь бираз тирилди, алай а тар чунгурчукьну ичинде бир ары-бери кьараб, анасын излеб, сынгсыб, тынгы табмагъанлай, турду. Джашчыкьлагъа илешмеди, башчыгъын, сыртчыгъын сылагъанларын ушатмагъанын ууакь дирилдегени бла танытыб турду.

Итле уа кече сайын тынгысыз болгъанлай турдула. Бир кече итле тамам кьалабалыкь болдула. Чегет табагъа талай заманны юре турдула. Эртденбла кьарасала, кьош джанындан чегет табагъа кьан ызла тюшноб тура. Кьошну артында башы кьангала бла джабылыб тургъан уячыкь ачылыб, балачыкь да — джокь!

Джашчыкьла кьан ызла бла чегетге чабдыла, алай а джукь табалмадыла. Алгъыннгы уяда джукь да джокь. Тюлкю, кьысыла келиб, уяны ачыб, уяныб сюрген итлеге да кесини кьуйругъун талата, согъанчакь эте, балачыгъын кьутхарыб кетген эди. Аны алай кьалай эталгъанын киши билалмагъанлай кьалдыла. Джангыз — джудкьуннган тюлкю тюкле кёб эдиле, кьауралагъа — ёзгеге джабышыб. Ала бла кьан ызланы кёрдюле джашчыкьла. Ана тюлкюню джигитлигине, эслилигине бек сейир этдиле.

— Бир ишексиз, эки болуб келиб, бири итлени эслерин башха жары бургъан болур эди. — деди Шакъман.

Андан сора джашчыкьла бала затлагъа тиймей эдиле.

КЪАГЪЙЛАНЫ НАЗИР

(1933-1971)

Къагъйланы Назир Махаметни джашы, замансыз ауушхан фахмулу джаш поэтлерибизни бири, врач, медицина илмуланы кандидаты, 60-чы джыллада джазгъанды. Аны сабийлеге джазылгъан бир назмусун орусчагъа кѣчюрюб, поэт Созарукъланы Юсуф “Илячинге” саугъагъа бергенди. Назмуну эки тилде да баребиз.

Кагиев Назир Магометович, один из наших безвременно ушедших из жизни молодых и талантливых поэтов, писал в 60-х годах. Написанное им для детей одно стихотворение поэт Созаруков Юсуф перевел на русский язык и подарил “Илячину” (“Соколу”). Стихотворение даем на двух языках.

БАЛ ЧИБИН

Бал чибин да кюрешеди
кьадалыб
Тюрлю-тюрлю гокка хансны
юсюнде,
Кѣб кьыйналыб аны джыйгъан
балындан
Не кьаллыгъын ол билмейди
кесине.

ПЧЕЛА

Пчелка по цветам летает,
Мед целебный собирает,
Бедная, еще не знает
Что ей перепадет из того,
Что собирает.

СЕМЕНЛАНЫ АЗРЕТ

Бара-барыб батыб кьалыб батмакьда,
Кьыйынлашыб чыкьдынг эсе бир талай,
Бир белги кьой сени ызынгдан келгеннге:
Хали билмей джунчумасын ол да алай...

Адам барады ёсгенден ёсюб,
Кеси кёлюне джеттинчи кеси.
Кеси джаратыб тебресе кесин,
Ызына айлана башлайды ёсюм.

Кёб болгъанлыкьгъа тирменни сууу,
Кьырыгъы бла акьмаса бирден,
Бурулмай чархы, айланмай ташы,
Тохтаб кьалыргъа боллукьду тирмен.

Тебрей туруб, джетеринге сагьыш эт,
Джете туруб, кетеринге сагьыш эт.
Кьыса туруб, тешеринге сагьыш эт,
Айта туруб, этеринге сагьыш эт.

СЫЙ БЕРИУ

Джаныуар – кьаплан, аслан,
Адам ат – Кьаплан, Аслан,
Ташны аты да – сослан,
Джашны аты да – Сослан.
Бек кёбдюле, кёб ала:
Кёкчюк, Кёккёз, Кёгала,

Аталгъанды атына
Адамны Теке, Тана.
Быллай атла табыуну
Халкьым огьурай эди.
Табигьатха сый салыу
Бурун ма былай эди.

ЭЛБЕР ХАПАРЛА

Нюрбийче

Сермешу

Нарт улан Сосуркья, джигитлик этерге талпыб, айлана барыб, бир элге джетгенди. Ол элде уа – уллу мыдахлыкь. “Бир мазаллы сарыубек сууну аллын тыйыб турады, хар кюнде бир адам ашамаса, суу бермейди”, - деб хапар айтхандыла элчиле. Салыб барыб, джигит нарт сарыубек бла сермешгенди. Хар сермегени сайын сарыубекни бир башын чортлатыб баргъанды кылычы бла. Алай а ол сарыубекни бир башын чортлатыргъа, бирси башы ызына битиб баргъанды да, не кюрешиб да аны тогъуз башына къарыу эталмагъанды. Сора бир чыпчыкьчыкь учуб келиб, алай айтханды: “Нарт Сосуркья, ахырлары - дакъ, - накь, - не болгъан тогъузшар сёзню тохтамай эрлай – эрлай бир-бири ызындан айтсанг, юздюрюлген башлары ызына битерик тюлдюле”. Нарт Сосуркья ахыр бёлномлери аллай болгъан сёзлени дженгил айтыб, сермеб баргъанды да сарыубекни тогъуз башын да бошагъанды. Алай бла элге сууну бошлагъанды. Ол къайсы сёзлени айтхан болур эди эке?

Джууукьлукь

Бир джаш бла къыз джолда бирге бара тургъандыла. Алагъа джашла тюбед, ол джашха: “Бу къыз санга къалай джууукь джетеди?” - деб соргъандыла. “Мени атамы анасы муну анасыны къайын анасыды”, - дегенди. Ол къыз джашха къалай джууукь джете болур эди?

Джол айырылгъанда

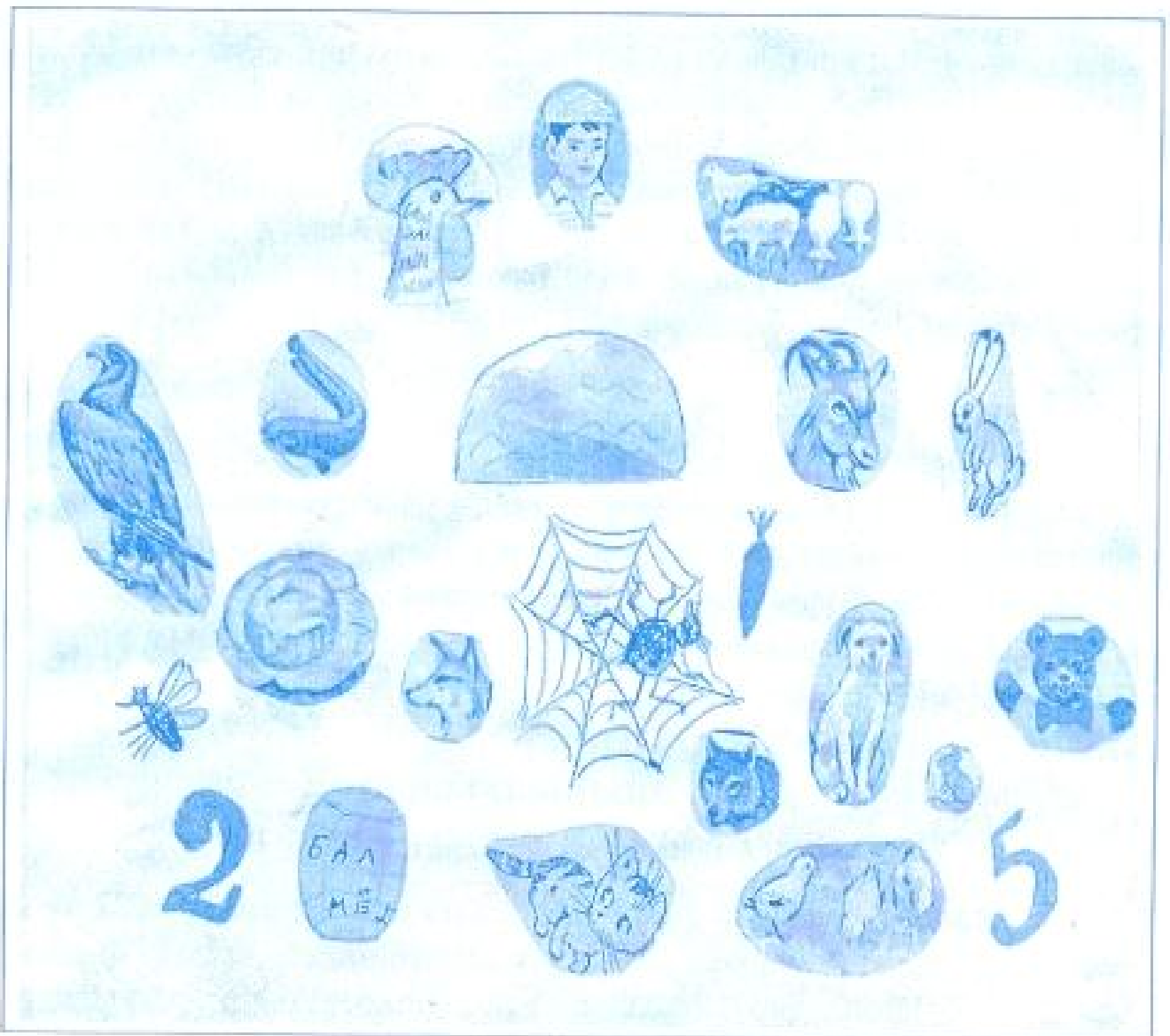
Къарачай халкъ хапар.

Эртде заманда бир онеки-онюч джыл болгъан ёксеюз джашчыкь, джер-суу да кёрейим, бир-эки джигитлик да этейим деб, джолгъа чыкьгъанды. Барыб-барыб, бир джерде эки джол айырылгъаннга джетгенди. Къайсы джол бла барайым деб, сагъышланганды. Къараса, мазаллы ташха алай джазылыб тура: “Онг джанына барсенг, атанг ёллокдю, сол джанына барсанг, ананг ёллокдю”. Джашчыкь сагъыш этгенди да... Сора ол къайсы джол бла тебregen болур эди, нек?

ДЖОЛЛА

(Оюн: “ким, не нени бек сюеди, нени сүймейди?”)

Ким, не нени сюе эсе, анга кызыл сыз бла “кьош”, бек сүймеген затына уа тюз къара карандаш бла “кьош”. Бир зат талай затны сюерге неда сүймезге да боллукъду. Алай болса, андан алагъа “джолла” салынадыла (сызла тартыладыла). Бу ишни ким алгъа тындырса эмда кимде аслам джолла (сызла) болсала, ол хорлайды.

Чам хапарла

БУЗ УРГЪАН БАЧХА

Сарытюзчюле кьайры эсе да гардош сата баргъандыла. Сора базар кьолайсыз болуб, сатыулары акьырын баргъанды. Бир учхараракъ джашны отуз машогу болуб, сау кюнню узунуна эки машогун сатханды. Эрикгенди да, ачхасына зракьы алыб, кеси да ичгенди, нёгерлерине да ичиргенди.

— Да, тенгле, эки машок – эки баразады, сатдыкь, ачхасын кьымдыкь, джутдукь! Эки баразаны буз уруб, битмегеннге санаб кьояйыкь! – дегенди. Нёгерлери да “хону” басхандыла.

Джаш экинчи кюнюнде да эки машогун сатханды да, андан ары сатыуу бармагъанды. Сора, быягьындай, эритиб, кеси да ичиб, тенглерине да ичириб, ачхасын бошаб:

— Да, тенгле, энтда эки баразаны буз ургъаннга санаб кьоюгьуз!

Эки баразаны зырафлыгьына тёзерге кюреширбиз! – дегенди.

Ючюнчю кюнюнде да эки баразаны “буз ургъанды”. Алай эте, эки ыйыкь тургъандыла да, джаш кьараса, гардошу тауусулуб тура, ачха уа – джокь. Джаш, мыдахланыб:

— А-ай, тенгле, быйыл бютсу бачханы буз ургъаннга санаб кьояйыкь! – деб ахсыннганды.

— Да, шохум, бачхангы буз урду, хурджунунгу джел сууургъаны палах болду ансы! – дегендиле нёгерлери.

(Сыллагъарланы Кьачхандан джазылгъанды. Сарытюз, 1997г.)

УСТА КЕЛИНЧИК...

Къарачайда эртдеден келген ашхы адетлеге кёре, джангы келинчиклеге хазна джумуш этдирмей, ууакъ-тюек къол ишчикле бла буджухандыла. Тигер-бичер кереклиси болгъан адам джууукъда-тийреде джангы келинчиклеге келгендиле.

Бир джолда бир джангы келинчикге хоншу джашагъан бир къарт амма келгенди да:

— Келин, джаным, эки чындай чалышдырыб берсенг а - деб, ийнеле бла халы бергенди.

— Ах, амма, чындайны табанына дери уа эте билеем, андан арысына къалай этерикбиз ансы? – дегенди келинчик.

(Хапар Джуккаланы Нюрджандан джазылгъанды. Къарачай шахар, 1997дж.)

АММА БЛА КЕЛИНЧЛЕ

Бир къарт амманы туудукъ келинлери анга “бабушка, бабушка” деб сёлешгендиле. Амма аланы адебни къолай билмегенлерине, тил билмей, башхаланы эниклерге кюрешгенлерине къыйнала тургъанды. Бир джолда келинчиклени бири:

— Бабушка, сора сиз... - деб не эсе да бир айта башлагъанлай, амма алай айтханды:

— Ой, сизни аман бабушла ашамасынла огъесе, “анам” дерге билалмай, къачанига дери бабуш маталлы болуб турлукъсуз?!

(Хапар Джуккаланы Нюрджандан джазылгъанды. Къарачай шахар, 1998дж.)

“МАГНИТОФОН” ДЕЙЛЕ

Юч джыл чакълы болгъан къызчыкъ ата-анасы бла бирге элге къарт анасына къонакъгъа барады. Амма, суйген туудукъ къызчыгъын эркетете келиб, ийнакълаб сорады: “Къызым, атанг-ананг санга урушхан зат этемидиле?”

— Огъай, урушмайла! – дейди къызчыкъ.

— Не айталла да санга, мени алтын къызчыгъыма?

— Магнитофон дейле.

— Оу, не “магнитофон” хапарды ол? Нек айталла алай сора?

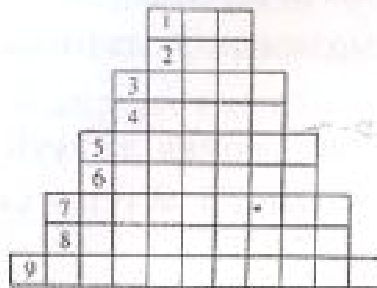
— Къайдам, эркететиб айта болурла! “Муну къатында эслеб сёлешигиз, бу магнитофонду, джазыб къояды”, - дейле.

— Тоба-тоба! Эркетете билгенигизге ушагъыз дегин!

(Хапар Элькъанланы Кулинадан джазылгъанды. Къарачай шахар, 1983дж.)

СЁЗБЕРЛЕ

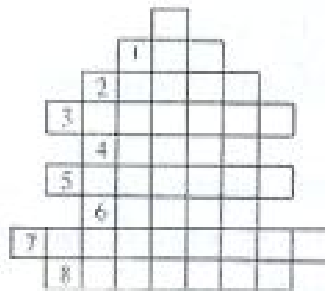
СЁЗЛЕМЕ “ЧЕГЕТ КЁГЕТ”

Клеткалагъа сёзле тюз табылыб джазылсала, белгиленген тилимдиде чегет кёгетни эмда ол битген терекни аты чыгъарыкъды.

1. Татыуну бир торлюсю.
2. Бояуну бир торлюсю.
3. Титген инструмент.
4. Башы джабыкъ, къабыргъасы ачыкъ мекам.
5. Сюйретилиучю джаныуар.
6. Кюн тиймеген джер.
7. Мазанкой (синоними).
8. Къууанч хапар айтхан ючюн берилген саугъа.
9. Къалтакъланыу, гугуруккуланыу деген магъаналы сёз.

СЁЗЛЕМЕ “ДЖУЛДУЗ БЁЛЕК”

Сёзлемени кёзлерине (клеткаларына) сёзле тюз джазылсала, белгиленген тилимдиде джуддуз бёлекни аты чыгъады.

1. Джетишмеген, азыракъ деген магъаналы сёз.
2. Джукъа къаты къумачны аты.
3. Къобан бойну районда эртдегили къарачай эл.
4. Ат керекде зат ат.
5. Къут, барлакъ, мелхумлукъ.
6. Тартылгъан этден этилген ашарыкъ.
7. Узун къуйрукълу гитче, джоргъа джаныуарчыкъ.
8. Тогъай формалы.

ДЖУУАБЛА:

1997 дж. №1 журналда шарада: “къоркъуу”. Анаграмма: таракъ, къарат. Логогриф: ала, къалакъ.

1998 дж. №1 журналда: 1. Иги. 2. Къууут. 3. Сыбызгъычы. 4. Чырайлы. 5. Чабакъ. 6. Саб. “Ашыгъыш” сёзню синоними – гузаба.

2-чи сёзлеме “ыз”: 1. Суу. 2. Осал. 3. Къолан. 4. Джигит. 5. Ашыкъ. 6. Къоз. Изленген сёз – сокъмакъ.

3-чю сёзлеме “борч”: 1. Аба. 2. Алам. 3. Балта. 4. Къабан. 5. Арба. 6. Бут. “Борч” сёзню синоними – аманат.

14-чю бет. Шарадала: 1. Сау, уучу, саууучу. 2. Джан, тау, джантау. Логогрифле: 1. Арыкъ, джарыкъ, чарыкъ. 2. Ала, бала, джала.

6-чы бет. Къарачай халкъ чам элберле: 1. Акъ гардош алгъа бишеди.

2. Тамада къыз къазанны башын ачыб къараргъа къалыб, къайнаргъа заран болгъанды. Башы ачылмагъан къазан, исси тылпыуу ичиде туруб, алгъа къайнайды.

ЮЙ БИЙЧЕЛЕГЕ УСТАХАННЫ КЕНГЕШЛЕРИ

1. Бузлатманы (холодильникни) хауасын тазалар ючюн, аны ичине 3-4 тириленген кёмюр (активированный уголь) салыргъа керекди.
2. Юйден талай кюннге кетерик болсагъыз, гырджынны полиэтилен хызеннге салыб, бузлатмагъа салыргъа керекди.
3. Джашил сохан башны, гинни, гёлендирни – ёзгени джуууб, фольгагъа чырмаб, бузлатмагъа салсагъыз, алай джангылай 2-3 ай тутаргъа болады.
4. Чёблеу джау мутхуз болгъан эсе, кесек туз себиб къатышдырыгъыз да, 2-3 кюнден сора башха сауутха къотарыгъыз, туз бла бирге тюбюнде чёкгенин тёгюгюз.
5. Чёблеу джау джугъу сауутну татран (горчица) къошулгъан джылы суу бла джууаргъа тынч болады.
6. Стаканланы, вазаланы, мияла банкаланы 1л. суугъа 1-2 хант къашыкъ сиркесуугъа (уксус) 1 хант къашыкъ туз къошуб, аны бла тазалагъан тынч болады.
7. Джангы стаканланы “чыныкъдырыр” ючюн, аланы башлыгъы (кастрол) сал, тюблерине, орталарына къагъытла сал, суу къуюб, бирчик къайнат да, отдан алыб, сууда тургъанлай сууумагъа къой.
8. Мияла сауутланы джуугъандан сора, ал кере аланы тузлу суу бла, аны ызындан таза суу бла чайкъасанг, ариу джылтырайдыла.
9. Стаканланы кёбюрек заманнга джыйсагъыз, бир-бири ичине салгъан заманда, джабышмаз ючюн, ичлерине къагъытла сала джыйыгъыз. Джабышыб, бир-бири ичинден алалмасагъыз а, ичинде стаканнга сууукъ суу къуюб, тышында стаканны эринлеринден энишгерекден суугъа салыб, джылытыгъыз, башында (ичинде) стаканны уа тутуб туругъуз, тюбюндеги кенгерсе, ичиндеги анга терен кириб кетмез ючюн. Тышындагъы кенгериб, тюшерикди.
10. Туч (алюминий) сауутланы, табаланы тышларын къургъакъ, зыбыр туз бла, ичлерин – тиш порошок бла тазаласанг, джангыча, ариу джылтырайдыла, дейдиле.
11. Кастролда (башлы) джукъ кюйген эсе, анда хант сода (2л. суугъа 1 хант къашыкъ сода) къошулгъан неда 2-3 сохан баш атылгъан суу къайнатыгъыз.

12. Туч (алюминий) сауутланы сапын бла, суу бла иги джууаргъа керекди. Аланы кьум бла ышымагъыз, ала сыдырыылб, аман боладыла.

13. Эмаль сауутда ашарыкъ кюе башлагъан эсе, анга иссилей суу кьуймагъыз, эмалы чартлагъан этеди, отдан алыб сууутугъуз, джукъ кьуймай.

14. Туч (алюминий) сауутда тышы (къабугъу) арыгылмагъан гардош биширирге керек тюлдю, сауут къаралгъан этеди.

(журналла бла китабладан).

СОВЕТЫ УСТАХАН ХОЗЯЮШКАМ

1.Чтобы устранить в холодильнике неприятный запах, положите в него активированный уголь /3-4 таблетки/

2. Если уезжаете из дому на несколько дней, заверните хлеб в полиэтиленовый пакет и уберите в холодильник.

3. Если зелень плотно завернуть в фольгу и положить в холодильник, она будет 2-3 месяца свежей.

4. Если подсолнечное масло стало мутным, положите в него немного поваренной соли, а через 2-3 дня перелейте масло в другую бутылку, осадок с солью вылейте.

5.Бутылку из под растительного масла легче мыть с теплой водой, добавив горчицу.

6.Стаканы, вазочки, стеклянные банки легче мыть с водой, добавив на 1л воды 1-2 столовой ложки уксуса и 1 столовой ложки соли.

7.Чтобы закалить новые стаканы, нужно их уложить в кастрюлю с водой, положить между ними и снизу бумагу и поставить на огонь. Когда закипит, снять и дать остыть в той же воде.

8.Если стеклянную посуду после мытья ополоснуть сначала подсоленной водой, затем чистой водой, она будет блестеть.

9.Если стаканы убираете надолго, вставляете друг в друга, между стаканами наложите бумаги, чтобы они не слипались. Если же они слиплись, и не можете разделить, верхний стакан наполните холодной водой, придерживая его, чтобы он залез глубже, опустите стаканы в теплую воду так, чтобы она чуть-чуть не доходила до края нижнего стакана. Наружный стакан расширится и отделится.

10.Алюминевую посуду, сковороды после мытья лучше чистить снаружи крупной солью, а изнутри - зубным порошком, и они будут блестеть как новые.

11.Если в кастрюле что-то подгорело, в ней нужно прокипятить воду с пищевой содой /1чай. ложка на 2 л воды/ или с 2-3 луковичками.

12.Алюминевую посуду следует мыть водой с мылом. Ее не следует тереть песком, так как при этом на поверхности посуды появляются царапины.

13.Если в эмалированной посуде что-то подгорает, не наливайте сразу воду, эмаль потрескается, перед этим нужно снять посуду с огня и дать остыть.

14.В алюминиевой посуде не следует варить неочищенный картофель - от этого посуда темнеет.

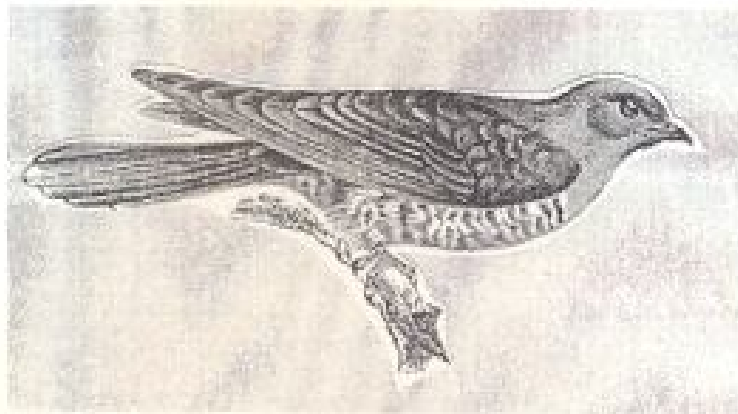
/Из журналов и книг/

ГУГУК (КУКУШКА)

Гугук – сейир къанатлыды. Аны кычыргъанын бир кере эшитген аты алай нек болгъанан ангыларыкъды. Аны аты: орусча – кукушка, болгарча – куковица, чехча – кукачка, немчача – кукук, французча – куку, румынча – кук, италиянча – куколо, испанча – куко, тюркча – гугук, малкъарча – кукук, кыргызычча – кукук, къазакъча – кёкек, ногъайча – кёкёк. Сейир тюлмюдю?!

Бютеу халкъланы барында да гугукну юсюнден сейир хапарла джюрюйдюле. Къарачайлыла: Эртденбла ач къарангылай гугукну кычыргъанын эшитген адам тюкю, кирли (битли) болады, дейдиле. Алай а хомух адам, заманында эртде туруб, ашаб, ишин эталмагъан адам болады, дейдиле. Гугук а (оюнчу, чамчы болур) хар кимден алгъа тирилиб, “гугуклаб” башлайды иш этиб, хомухланы уялтыр ючюн деб.

Гугук уя ишлей билмейди. Гаккыларын бирер-бирер башха къанатлыланы уяларына салыб къояды, кеслерин да андагъы гаккылагъа ушатыб табыб. Хар гугук джыл сайын да бир тюзелген къанатлысыны уясына къошады гаккысын. Кеси уа къайгъысыз – ишсиз учады да кетеди, уяны неси уа аны гаккысын да илеб, баласын чыгъарыды. Къымыжа гугук балачыкъ 1-2 кюнню алгъа чыгъыб, эс джыйыб, сора къымжа сыртчыгъы

тийген затланы (гаккыла, бачыкыла) тюртюб уядан тышына быргъаб, кеси не болуб къалады (ол ишни 3-4 кюн этеди). Сора уя иеле келтирген “азыкъны” къуру кеси ашаб турады, сау къалгъан бала (уя иелени гаккыларын-дан чыкъгъан) болса да, ач-

дан ёледи, бу уа эрлай къарыу алыб, тез ёседи. Алай а гугук талай чыпчыкъ тындырлыкъ ишни баджарады: бир сагъатха джюзден артыкъ тели кючюкню (гусеница) ашаб къурутады. Гугук болгъан чегетледе заранчы джаныуарчыкыла дженгил къорайдыла. Гугук башха къанатлыла ашайла-магъан къуртланы (тели кючюклени) да ашайдыла. Кюнюне 10 сагъатны тохтаусуз “урунадыла”. Алай бла, башха чыпчыкъланы сау “юйдегилеринден” эсе да, бир гугук баланы сау къалгъаны онг болады. Гугукла уа гаккыларын 150 тюрлю чыпчыкъны уясына саладыла.

Гугукну азайыб баргъанына къайгырыб, атын “Къызыл китабха” джазгъандыла, сакълагъыз, болушугъуз бу сейир къанатлыгъы деб.

